

Schloss, J. – Murray, M. J. (Eds.). 2009. *The Believing Primate: Scientific, Philosophical, and Theological Reflections on the Origin of Religion.*

New York: Oxford University Press, 320 s.,
ISBN 978-0199557028

Martin Lang, FF MU, Ústav religionistiky

Sborník *The Believing Primate* je poměrně novou publikací, jejímž cílem je předložit čtenáři různé pohledy na teorie evoluční psychologie, které se snaží vysvětlit původ náboženství. Název odkazuje k původním skupinám hominidů, kteří stáli u zrodu náboženskosti a jejichž fyziologie tuto náboženskost určitým způsobem formovala. Právě odhalení toho, jaké dědictví si neseme po našich předcích a proč si ho neseme, umožňuje evolučním teoriím odpovídat na otázky po současné podobě náboženství.

Evoluční teorie jsou součástí rychle se rozvíjejícího oboru kognitivní vědy o náboženství, která přináší religionistice nové poznatky, zároveň však zůstává poměrně kontroverzní. Tato kontroverznost je po evoluční teorii druhým hlavním tématem, které sborník spojuje, a týká se především přesahu kognitivních věd do teologie (nebo spíše ateizmu), popřípadě využití teologie v rámci kognitivní vědy.

Tato tematika je editorsky zpracována dvěma odborníky, a to Jeffreyem Schlossem a Michaelem Murrayem. Jeffrey Schloss je profesorem biologie na Westmont College, kde se specializuje jednak na ekologii vodních společenstev, ale především také na evoluci altruizmu a morálky. Jeho vzdělání je totiž jak biologické, tak filozofické. Michael J. Murray je profesorem filozofie na Franklin and Marshall College a jeho hlavním zájmem je filozofie náboženství, potažmo vztah vědy a teologie.

Tito dva editoři tedy v rámci svých zájmů vybrali příspěvky od autorů reprezentujících různé póly jak v debatě ohledně evoluce náboženství (především toho, zda je náboženství adaptací, či vedlejším produktem evoluce), tak v možnostech přesahu vědy do teologie, popřípadě jejich spojení. Jak píše Schloss v úvodní kapitole, je tento sborník první knihou, která se snaží zmapovat jak plně naturalistické přístupy k evoluci náboženství, tak různé filozofické a teologické perspektivy této problematiky (2009: 12).

Ačkoliv je *The Believing Primate* sborníkem, není explicitně rozdělen do tematických celků, čtenář na toto rozdělení usuzuje spíše pomocí řazení jednotlivých autorů a postupných přechodů mezi jejich teoriemi. Lze však říci, že první část knihy se snaží podat přehled současných významných evolučních teorií náboženství, reprezentovaných jmény jako Bering, Bulbulia či Barrett. Na ně navazuje sekce, která se věnuje implikacím těchto teorií, a to především v otázce oprávněnosti primátu metodologického naturalizmu ve vědě. Toto téma

je diskutováno jak evolučními psychology a biology, tak filozofy a teology (např. Platinga, Murray, Ratzsch). V závěru je tato diskuze zaměřena především na otázku po vývoji morálky a možné implikace naturalizmu pro její vysvětlení (Haidt, Smith či Wilson).

Nicméně toto rozdělení je opravdu hodně implicitní a jednotlivé příspěvky na sebe navzájem různě navazují a reagují. Snad proto je editoři nerozdělili podle jasných linií, které by oslabovaly provázanost na jednotlivých úrovních. Z důvodu rozsahu nebude v této recenzi věnován prostor pro rozbor všech jednotlivých příspěvků, ale spíše pro kritickou reflexi hlavních témat, reprezentovaných konkrétními autory.

Přehled evolučních teorií vysvětlujících původ náboženství začíná příspěvkem Johnsona a Beringa, kteří se snaží ozřejmit skupinovou kooperaci na pozadí tzv. sobeckých genů, které „proslavil“ především Richard Dawkins (jeden z často diskutovaných autorů v této knize). Hlavním argumentem Johnsona a Beringa je, že kooperace mezi členy skupiny pomáhala jak na individuální (*individual selection*), tak skupinové úrovni (*group selection*). Tato kooperace je pak zajištěna hrozbou nadpřirozeného trestu, který je evolučně výhodnější a méně nákladný¹, než instituce pozemské, které nedokážou tak dobře odhalit příživníka (*free-rider*). V tomto se tedy do jisté míry shodují se Sosisem (2006) a také Bulbuliou (viz dále), kteří jsou hlavními zastánci tzv. teorie nákladného signalizování (*costly signaling theory*). Oproti Sosisovi však zdůrazňují hrozbu trestu jako hlavní motivaci pro kooperaci, která je účinnější než možné odměny.

Podobně staví svoji teorii také Bulbulia, který se však hned na začátku vymezuje proti pojmu „nákladné signalizování“ a navrhuje ho nahradit pojmem „signalizování závazku“ (*commitment signaling theory*), který lépe odráží problematiku příživníků (nebo také tzv. černých pasažérů). Ne všechny podvody totiž mohou být odhaleny pomocí bilance zisků a reprodukčních nákladů.

Na Johnsona a Beringa navazuje Bulbulia v tom smyslu, že vidí náboženství jako možnost „levného“ (opět ve smyslu reprodukčních nákladů) dohlížení nad skupinovou kooperací a dodržováním norem, a to především díky emocionálnímu vztahu k nadpřirozeným činitelům, který signalizuje jakýsi před-závazek (*pre-commitment*). Pomocí něho se mohou jednotliví aktéři spolupráce poznávat a odhalit možné podvodníky. Bulbulia poté buduje svoji teorii dále, především když upozorňuje na enkapsulaci náboženské víry do praktických věr a motivací každodenní potřeby, bez kterých by člověk zahynul.

Tyto první dva příspěvky lze zařadit do kategorie adaptačních teorií, které se snaží ukázat, že náboženství má adaptivní vlastnosti a podporuje jak individuální, tak skupinovou zdatnost. Nicméně nereflktují samotnou problematiku toho, proč by náboženství jako celek mělo být adaptivní. U mnoha příkladů totiž nelze jednoznačně rozhodnout, zda je vlastnost adaptivní, či ne (více viz Kirkpatrick 2006). Navíc jak na začátku sborníku upozorňuje Schloss, neexistuje jednotný konsenzus o tom, co to vlastně znamená, že je vlastnost adaptivní (2009: 14). Příspěvky Johnsona, Beringa a Bulbulii je však potřeba ocenit, neboť se snaží vytvořit alternativu k zatím dominující teorii náboženství jako vedlejšího produktu evoluce (Boyer 2001, Atran 2006 a Bloom v tomto sborníku). Problematice možných

¹ Tento pojem je chápán ve smyslu reprodukčních nákladů, které snižují jedincovu šanci na přežití a úspěšnou reprodukci.

adaptivních vlastností ve vztahu k evoluci genů a kultury se ve sborníku věnují také Richerson s Newsonem a Wilson.

Justin Barrett svým příspěvkem předznamenává druhou část sborníku, když nejprve shrnuje základy kognitivní vědy o náboženství, načež se snaží ukázat, že nejsou nutně v protipólu ke křesťanské víře. Křesťanství podle Barretta v mnohém odpovídá nerefektované intuitivní víře, kterou lidé sdílejí po celém světě (založené na základních možnostech lidského mozku, jako například teorii myslí – více viz Dunbar 2009). Správně z toho však vyvozuje, že vysvětlení vzniku náboženské víry nic neříká o její pravdivosti (Barrett 2009: 96).

Druhou stranu evolučních teorií, které považují náboženství za vedlejší produkt evoluce, reprezentuje v této knize především Paul Bloom. Svoji teorii staví na poznatcích z experimentů s dětmi, které ukazují, že se děti snaží za vším vidět intencionální činitele a že jsou přirozenými dualisty. Hyperaktivita ve vyhledávání intencionálních činitelů je podle Blooma vedlejším produktem systému, který má za úkol hledat hrozby, přirozený dualismus pak systému, který rozlišuje mezi materiálními objekty a sociálními entitami. Na základě toho pak Bloom sice nevvrací náboženskou víru, ale pochybuje o její racionalitě.

Na to reaguje příspěvek van Inwagena, který kritizuje Blooma za implikaci toho, že naturalistické vysvětlení je jediné možné. Toto tvrzení vyvrací tím, že jakýkoliv naturalistický přístup lze zařadit do nadpřirozeného rámce explanace (van Inwagen 2009: 134). A považovat náboženství za vedlejší produkt evoluce ještě neznamená, že má pouze naturální příčiny. V tom se van Inwagen shoduje s Barrettem, když oba zdůrazňují limity naturalizmu ve vyjadřování se k pravdivosti náboženství.

V kritice naturalizmu jde ještě dále Alvin Plantinga, když se ve svém příspěvku nazvaném „Hry, které vědci hrají“ (Games Scientists Play) zaměřuje na otázku oprávněnosti primátu metodologického naturalizmu ve vědě. Hlavní problém podle Plantingy spočívá v zaměňování metodologického naturalizmu s naturalizmem ontologickým. Stejně jako předtím Barrett a van Inwagen se přiklání k myšlence, že by se věda neměla vyjadřovat k pravdivosti náboženství. Podle Plantingy je totiž potřeba rozlišovat mezi tím, co hodnotíme jako hlavní cíl vědy – zda jsou to teorie pravdivé, či teorie empiricky adekvátní. Je potřeba dodat, že v rámci možnosti poznání by měly být preferovány teorie empiricky adekvátní. Dále Plantinga argumentuje tím, že křesťanství a věda mají jiné zdroje důkazů a fakt, a nelze jednoznačně rozhodnout, které jsou pravdivější. Díky nevyjasněnému pojmu vědy (opírajícímu se především o metodologický naturalismus) pak nelze jednoznačně rozhodnout, zda je jeden či druhý zdroj důkazů adekvátnější.

Příspěvky Murrayho a Murrayho & Goldberga pak navazují na Plantingu v tom smyslu, že se snaží poukázat na to, že kognitivní věda nemůže nikdy náboženství vysvětlit jako pouze přirozený fenomén. Podle Murrayho (2009) totiž nelze prokázat, že kdyby bůh neexistoval, náboženství by se vyvinulo stejně. Přitom přenáší břímě vysvětlení na své protivníky, kteří by toto podle něj měli dokazovat, pokud se chtějí vyjadřovat k ontologické pravdivosti náboženství.

Zajímavý příspěvek do debaty přinesl Del Ratzsch, který argumentuje tím, že samotná věda podléhá evolučně daným omezením lidského mozku a její využití je založeno na víře, podobně jako náboženství. Důležité jsou především emoce, které významným způsobem ovlivňují lidské (a tudíž i vědecké) rozhodování. Jednak lidé s poruchami emocí nejsou schopni racionálních rozhodnutí, ale také lidé

zdraví často používají emoční koherenci při posuzování kvality vědeckých teorií. Závěrem této argumentace je tedy poznatek, že věda se v mnohých předpokladech od náboženství neliší, a to ani svojí chladnou racionalitou (která bývá stavěna do opozice k emocím).

Podobně vyznívá i další studie od Johna Haughta, která reflektuje základ vědeckého poznání – tzv. kritickou inteligenci. Ta je však podle Haughta pouze předpokladem, ve který je potřeba věřit. Abychom toto mohli vysvětlit, je potřeba podle autora příspěvku rozšířit pole poznání o teologii. V podobném duchu pak vyznívá i studie Nancy Murphy, která klade teologii na nejvyšší místo v hierarchii věd, přičemž ale musí platit, že jednotlivé úrovně explanace se navzájem nevylučují (teologie tedy zahrnuje i kognitivní vědu, se kterou nemůže být v rozporu). To vede Murphy k zaujetí neuroteologické pozice, když se snaží používat kognitivní vědu k objasnění boží činnosti.

Posledním celkem jsou pak tři studie, které se z různých úhlů věnují morálce. První z nich, od Jonathana Haidta, je postavena především jako polemika s teorií sobeckých genů Richarda Dawkinse. Haidt totiž zdůrazňuje, že náboženství přispívá ke skupinové kooperaci a je adaptací na úrovni skupin, nikoliv jednotlivců. To především díky morálce, která je u náboženských skupin rozšířena nad základní rámec příbuzenského a recipročního altruizmu (*kin and reciprocal altruism*). Tyto dvě vlastnosti totiž podporují individuální zdatnost, náboženské skupiny však vykazují navíc i skupinovou loajalitu, respekt k autoritám a důraz na čistotu. Tyto tři mechanismy podle Haidta podpořily náboženské skupiny v jejich zdatnosti, přežití a reprodukci.

Příspěvek Christiana Smithe jde v tomto ještě dále, když odmítá naturalistické vysvětlení morálky. Argumentuje totiž tím, že kdybychom žili v čistě naturalistickém vesmíru, jak jej někteří kognitivní vědci prezentují, nebyl by žádný důvod věřit v univerzální lidská práva a dobrou vůli. Toto tvrzení podporuje poznatkem, že z evolučního hlediska nemůžeme vysvětlit preferenci morálních imperativů jako vlastnost, která by přispívala k přežití druhu (nikoliv skupiny či jednotlivce). Naopak za hlavního činitele této morálky označuje monoteistická náboženství, přičemž v závěru přidává obavu, zda naturalizmus, který vytlačuje monoteistický pohled na svět, může uspět v udržení morálky a víry v dobrou vůli a lidská práva.

I když se tedy Smith nehlásí explicitně k teistické pozici, je to v jeho příspěvku poměrně dobře čitelné. Za to ho kritizuje mj. i poslední příspěvek od Davida Sloana Wilsona, který se primárně snaží najít pomyslný most mezi evolucí a sociálním konstruktivismem. Wilson se pokouší porozumět tomu, jak jsme se v průběhu evoluce stali tak vzdálenými ostatním příslušníkům animální říše a jakou roli v tom hraje právě vývoj sociálních konstrukcí. Přitom poukazuje na důležitou roli morálky a společenských norem, které považuje za základní „přisadu“ přírodního výběru, jež přeměnila skupiny do funkčních adaptivních jednotek tím, že pomocí morálky spojila individuální členy a jejich zájmy.

Ačkoliv nebyl v této recenzi prostor na detailnější rozbor jednotlivých příspěvků, byl alespoň stručně nastíněn jejich obsah a základní problémy, které řeší. Obecně lze říci, že sborník *The Believing Primate* je zajímavou kompilací, která se snaží o interdisciplinární přístup k zadané problematice. Tento přístup je velkým přínosem vědeckému zkoumání, ovšem nese s sebou také několik rizik, která se v knize objevují. Především je to poměrná nejednotnost probíraných témat; některé

příspěvky jsou od sebe opravdu hodně vzdálené. To je samozřejmě dáno snahou o to, dát prostor co nejširší skupině autorů, aby bylo reprezentováno co nejvíce možných pohledů. To se sice editorům celkem daří, ovšem za cenu tematické roztržičnosti. Navíc odborné zaměření a zájmy editorů evidentně formovaly výběr jednotlivých autorů, který je poměrně zaujatý. Velká část knihy totiž obsahuje kritiku naturalistického přístupu ve vědě, který mívá občas ateistické přesahy. Ovšem autoři, kteří jsou takto nařčení (nebo kteří se k tomuto přístupu mohou řadit), jsou ve sborníku reprezentováni snad jen Paulem Bloomem (a možná Wilsonem). Velká část příspěvků tak vyznívá ve prospěch teologického pohledu na věc, aniž druhá strana dostala stejný prostor k vyjádření svého názoru. Nicméně tato kritika může být oslabena tím, že nařčení autoři a jejich díla jsou na poli kognitivní vědy o náboženství dobře známi, a proto bylo potřeba dát prostor i druhé názorové skupině, která už tak známá není.

Na závěr zbývá rozhodnout, pro koho může být kniha zajímavá. Doporučit ji lze především těm, kteří se zajímají o syntézu evolučních teorií a teologie či vůbec vztah teologie a vědy. Tato problematika je totiž ilustrována na současně nejaktuálnějším tématu, totiž kognitivní vědě o náboženství. Výhodou sborníku je pak to, že i čtenář, který není s kognitivní vědou příliš obeznámen, může do tématu rychle proniknout a vidět aplikaci problematiky spojení (či opozice) vědy a teologie. Díky tomu ji lze doporučit i těm, kteří by se chtěli dozvědět více o současných evolučních teoriích o náboženství; pro ty by byla relevantní především první část knihy. Hlavním vyzněním sborníku je však jeho polemika s metodologickým naturalizmem a jeho neotřesitelnou apriorní pozicí ve vědeckém poznání. Vždy je dobré tyto neotřesitelné základy kriticky reflektovat.

Seznam použité literatury

- Atran, S.** 2006. „The Cognitive and Evolutionary Roots of Religion“. In: McNamara, P. (Ed.). *Where God and Science Meet: How Brain and Evolutionary Studies Alter our Understanding of Religion. Volume 1: Evolution, Genes, and the Religious Brain*. London: Praegar.
- Barrett, J.** 2009. „Cognitive Science, Religion, and Theology“. In: Schloss, J. – Murray, M. J. (Eds.). *The Believing Primate: Scientific, Philosophical, and Theological Reflections on the Origin of Religion*. New York: Oxford University Press.
- Boyer, P.** 2001. *Religion Explained: The Evolutionary Origins of Religious Thought*. New York: Basic Books.
- Dunbar, R. I. M.** 2009. *Příběh rodu Homo: nové dějiny evoluce člověka*. Praha: Academia.
- Kirkpatrick, L. A.** 2006. „Religion Is Not an Adaptation“. In: McNamara, P. (Ed.). *Where God and Science Meet: How Brain and Evolutionary Studies Alter our Understanding of Religion. Volume 1: Evolution, Genes, and the Religious Brain*. London: Praegar.
- Schloss, J.** 2009. „Introduction“. In: Schloss, J., – Murray, M. J. (Eds.). *The Believing Primate: Scientific, Philosophical, and Theological Reflections on the Origin of Religion*. New York: Oxford University Press.
- Murray, M. J.** 2009. „Scientific Explanation of Religion and the Justification of Religious Belief“. In: Schloss, J., – Murray, M. J. (Eds.). *The Believing Primate: Scientific, Philosophical, and Theological Reflections on the Origin of Religion*. New York: Oxford University Press.

-
- Sosis, R.** 2006. „Religious Behaviors, Badges, and Bans: Signaling Theory and the Evolution of Religion“. In: McNamara, P. (Ed.). *Where God and Science Meet: How Brain and Evolutionary Studies Alter our Understanding of Religion. Volume 1: Evolution, Genes, and the Religious Brain*. London: Praeger.
- Van Inwagen, P.** 2009. „Explaining Belief in the Supernatural: Some Thoughts on Paul Bloom’s Religious Belief as an Evolutionary Accident“. In: Schloss, J., – Murray, M. J. (Eds.). *The Believing Primate: Scientific, Philosophical, and Theological Reflections on the Origin of Religion*. New York: Oxford University Press.